

Transitiekritiek en kritische duurzaamheidstransities

Derk Loorbach, Shivant Jhagroee, Chris Roorda

Inleiding

In hun bijdrage *Transitie: de meesterzet van de ideologie* (Oikos 65, februari 2013) bespreken Debruyne en De Bisschop transities en transitie-management als concept en praktijk in Vlaanderen op scherpe en kritische wijze. We¹ verwelkomen hun – niet onbekende – kritische analyse als opening voor discussie en delen een groot deel van hun ideologische reflecties. De noodzaak tot een radicale en fundamentele verandering in de huidige door neoklassiek economisch denken gedomineerde samenleving is voor ons een herkenbaar streven¹. Ook de potentie van (soms marginale) radicale praktijken om hieraan bij te dragen steunen we volledig.

Tegelijkertijd roept de bijdrage van Debruyne en De Bisschop een aantal vragen op over transities en transitie-management als politieke acties. Er is in de embryonale fase van de theorievorming rond transities wellicht te weinig oog geweest voor zelfkritische vragen rond macht, politiek en legitimiteit, maar dit is allang niet meer het geval^{2,3,4}. De auteurs formuleren een geheel eigen interpretatie van transitiedenken en transitie-managementpraktijken, door transitie-management als klassiek ideologiekritisch te duiden en komen vervolgens in hun alternatief niet verder dan te wijzen op voor ons bekende, maar wel erg marginale radicale praktijkvoorbeelden en de noodzaak deze te verknopen en op te schalen.

In dit artikel gaan we in op de belangrijkste punten van kritiek van de auteurs en betogen we hoe het concept en de praktijk van transitie-management – als supplementair democratische praktijk – ons verder kan brengen in het versnellen van revolutionaire maatschappelijke veranderingen naar een duurzame samenleving.

Allereerst reconstrueren we de belangrijkste kritiekpunten van Debruyne en De Bisschop, waarbij we laten zien dat de belangrijkste kritiekpunten gebaseerd zijn op een te vereenvoudigd beeld van transitie-management en een te simplistische opvatting van de praktijk van duurzaamheidstransities.

Ten tweede wordt het transitiewereldbeeld kort toegelicht en hoe dit zich verhoudt tot transitie-management als een ‘supplementair democratische praktijk’, zoals we het noemen.

Ten derde wordt de transitiedialectiek theorie-praktijk naar voren geschoven, eerst vanuit theorie naar praktijk, vervolgens van praktijk naar theorie. Dit laat zien hoe theorie en praktijk zich op niet-oppositionele – en daardoor productieve – wijze tot elkaar verhouden.

Ten vierde worden enkele concluderende opmerkingen gemaakt ten aanzien van hoe ideologiekritiek in de 21ste eeuw recht kan doen aan de ambitie om fundamenteel andere samenlevingen te denken.

Reconstructie van transitiekritiek

Debruyne en De Bisschop presenteren de ambitie van transitie-management als een radicaal project, in 'analyse en doelstelling' (47). De nieuwe wereld waarin alles en iedereen is vervlochten en vernetwerkt, zou een samenwerkingsimperatief veronderstellen waarin radicale geluiden door slim getimede en tactisch georganiseerde allianties kunnen groeien. Dit zou betekenen dat:

'in de praktijk van het transitie-management (...) het tijd [is] om de partiële strijden van vroeger (cfr. de vrouwenstrijd, de arbeidersstrijd, het antiracisme en anti-imperialisme, ...) die mensen onderling verdelen, achter ons te laten voor een nieuwe pragmatische politiek van samenwerking' (48).

Deze emancipatoire en politiserende ambitie kent echter een gedepolitiseerde praktijk (de 'transitiejanuskop', aldus Debruyne en De Bisschop).

Deze ideologische witwaskritiek laat zich herhalen bij andere aspecten van transitie-managementpraktijken. Zo krijgen ambities om mens-materie-relaties en de economische ordening anders vorm te geven ervan langs: 'Niet 'consuminderen' en een fundamentele ommezwaai in productie zijn het devies, maar wel 'consumanderen' en 'anders produceren en consumeren'. Politiek als de kunst van het mogelijke, maar dan wel binnen de contouren van geijkte belangen' (53). De kritiek van Debruyne en De Bisschop is daarmee een kritiek in klassieke ideologiekritische zin:

'in de afwezigheid van een ideologische vijand en een geëxpliciteerde verhouding tot het geijkte sociaaleconomisch systeem, is deze beweging vanaf den beginne al ontwapend op hogere schaal' (52).

Het moge duidelijk zijn, het sjabloon waarmee transitie-management wordt bekritiseerd is de verhulling van diepere ideologische tegenstellingen, waarmee bestaande spanningen worden gedomesticeerd en onschadelijk worden gemaakt ('ideologische witwas'). Transitie-management zou daarmee post-politiek of post-ideologisch zijn, aangezien het fundamentele vragen probeert op te lossen via bestaande instituties en bestaande kaders. Het presenteert zichzelf 'als niet-ideologisch: als natuurlijk, evident, wetenschappelijk of technologisch, of als het resultaat van rationele afwegingen' (53).

De kern van de ideologiekritiek van transitie, zoals Debruyne en De Bisschop deze bedrijven, uit zich in een frase waarin transitie-management kan, of zelfs moet, worden gezien als onderdeel van een historische strijd, want:

'de burgerrechtenbeweging, de arbeidersbeweging, de vrouwen-beweging of andere strijdarena's maakten er in het verleden reeds met succes gebruik van' (53).

Hierna wordt ingegaan op een voorbeeld waarbij er in potentie een rechtvaardige en sociaal-ecologische transitie mogelijk was, het Transitiefestival in de Gentse Vooruit. Hier werd er 'slechts één workshop op het hele festival expliciet thematiseerde hoe kansengroepen structureel betrokken kunnen worden in de transitie-inspanningen' (54). De (terechte) retorische vraag die Debruyne en De Bisschop opwerpen is de volgende: waarom is er zo weinig aandacht voor dergelijke geluiden? Hun antwoord is duidelijk:

het maatschappelijk middenveld is even ongelijk als de maatschappij zelf, daar kansengroepen eigenlijk niet behoren tot het 'middenveld' maar tot de 'onderklasse' (54). Een alternatief volgens de auteurs is dat transitiearena's vanuit het middenveld, of wellicht de onderklasse, meer recht doen aan de kritische ambitie van transitie-management.

Kanttekeningen

De kritische interventie van Debruyne en De Bisschop laat een belangwekkend, hoewel (internationaal gezien) niet nieuw geluid horen. De stelligheid waarmee de auteurs transitie-management contrasteren roept echter ook vragen op.

Ten eerste, welk ideologiebegrip hanteren Debruyne en De Bisschop? Het is allerminst duidelijk of hun ideologieontmaskering, of deconstructie van transitie-management, een kritiek is waarbij de theorie wordt bekritiseerd op basis van de niet-politiserende praktijken, of dat transitiepraktijken worden bekritiseerd omdat de theorie niet politiserend genoeg is. In beide gevallen is er een *strange loop*-deconstructie (Hofstadter), waarbij er altijd een stok is te vinden om een hond mee te slaan. Bovendien is een cruciaal onderdeel van transitie-management de continue dialectische zelfheruitvinding van theorie door de praktijk en andersom. Als er gedacht wordt met de praxis en gedaan wordt met theorie, lijkt een dualistische ideologiekritiek (theorie vs. praktijk) niet te volstaan.

Ten tweede, de intellectuele traditie waarmee transitie-management wordt bekritiseerd, kent een belangrijk probleem, waarmee 'links' al decennia kampt: die van 'het alternatief'. Zoals de Sloveense filosoof Slavoj Žižek en anderen herhaaldelijk roepen: de politieke deconstructiecultus van de nieuwe ideologiekritiek waarbij machtsdenaturalisering enerzijds nuttig is en anti-institutionalisme anderzijds eindigt in een onmogelijke positie. 'Na' de deconstructie raakt een reconstructie – het opbouwen van een nieuwe samenleving – onherroepelijk verstrikt in de eigen deconstructie. Dezelfde Žižek merkt bovendien op dat allerhande kritiek (in dit geval op transitie-management) vaak een intellectuele fetisj is om maar niet de moeilijke vragen van coördinatie, organisatie en re-institutionalisering te hoeven stellen en te ontwikkelen. Dit is het verschil tussen het gemak van de pessimistische ideologiekriticus die vertrekt vanuit één raamwerk enerzijds en de alledaagse complexiteiten en teleurstellingen van de optimistische maatschappijcriticus vanuit meerdere raamwerken en handelingskaders anderzijds. De bekende fascinatie met the event (à la Badiou) als één epistemologische breukervaring waarmee een nieuwe wereld mogelijk wordt, lijkt niet langer houdbaar, we kunnen beter spreken van een *series of events* die tot nieuwe werelden leiden.

Ten derde, en hieraan gekoppeld, de auteurs lijken transitie-management als concept en praktijk te reïficieren, dé mogelijkheidsvoorwaarde voor ideologiekritiek. Door specifieke elementen uit de literatuur en praktijken (enkel uit Vlaanderen) te belichten, en als 'echte transitie-managementpraktijken' te presenteren, wordt de potentie van een transitie-management als (re)politiserende praktijk afgesneden. De tegenstelling tussen het progressieve consensusdenken

De bekende fascinatie met the event als één epistemologische breukervaring waarmee een nieuwe wereld mogelijk wordt, lijkt niet langer houdbaar, we spreken beter over een series of events die tot nieuwe werelden leiden.

van de Habermasiaanse deliberatie en de antagonistische strijd lust van radicale democraten zowel politiek als theoretisch onvruchtbaar. De potentie van post-funderende discours theorieën om de mogelijkheid van een radicaal politiserend transitie management te doordenken is aanwezig. Debruyne en De Bisschop, puttend uit deze literatuur, zouden dit moeten weten, maar laten deze handschoen liggen. Er zijn talloze varianten denkbaar waarbij deze tegenstellingen productief kunnen worden gemaakt.

Ten slotte schuilt er een wat vreemde paradox in de betoogtrant van de auteurs, namelijk de voorkeur voor sociale strijd en radicale alternatieven. De materiële invulling van een socio-ecologische transitie strijd lijkt echter al te zijn ingevuld, namelijk een socio-economische. Hoewel dit zeer belangrijk is, is het zeer de vraag of transitie management als proces politieke benadering contextonafhankelijk kan worden ingevuld met groene (socio-ecologische) of rode (socio-economische) waarden. Dit is een voorbeeld van de theoretische en praktische paradox waarbij deconstructionisten gemarginaliseerden willen emanciperen, maar hierdoor een particuliere positie innemen en andere transitie opvattingen en -praktijken uitsluiten. In technische zin wordt radicale democratie hier post-democratisch door 'de ware transitie strijd' te articuleren.

Het transitiewereldbeeld

Volgens ons gaan de auteurs daarmee al te makkelijk voorbij aan de genuanceerde en multi-dimensionele praktijk die ook weerspiegeld is in een hybride onderzoeksveld met veel verschillende theoretische discussies, perspectieven en interpretaties⁵. In dit onderzoeksveld gaat het om het begrijpen van structurele maatschappelijke veranderingen die spelen op een termijn van jaren tot decennia als multi-level en multi-fase⁶. In andere woorden: grotere maatschappelijke verschuivingen zijn niet-lineair, ontstaan via interacterende veranderingen in cultuur, economie, technologie, gedrag, instituties

en zijn daarmee ongrijpbaar, onvoorspelbaar en onstuurbaar. In de literatuur zijn ze niet voor niets geduid als *evolutionaire revoluties*⁷: terugkijkend kan een transitie worden beschreven en geconstateerd (het blijft een conceptueel denkkader), maar in de praktijk zijn het (versneld) incrementele processen. Vergelijk het met de ontwikkeling van mobiele telefonie die zich gevoelsmatig in kleinere stappen voltrok, maar onze manier van commu-

niceren en kennis delen in 20 jaar tijd revolutionair heeft veranderd. Een kerngedachte hierin is dus dat omdat regimes niet eenduidig, eenvormig en monolithisch zijn er weliswaar geen directe revolutie of opstand mogelijk is, maar dat we wel degelijk over een fundamentele verandering hierin kunnen nadenken, en als het gaat om transitie management hierop wel degelijk invloed kunnen uitoefenen.

Uit allerlei recent onderzoek komt steeds sterker naar voren dat individuele actoren wel degelijk van invloed zijn op de richting en snelheid van transities, 'positief' en 'negatief'⁸. Uiteraard betekent dit dat ook politiek, macht en belangen een sterke rol spelen⁹, maar ook dat er zeer veel verschillende posities en nuances zitten in hoe deze factoren een rol spelen¹⁰. Hier is de afgelopen jaren dan ook veel aandacht voor, net als voor de diversiteit aan perspectieven en wereldbeelden vanwaaruit actoren handelen in de

Grotere maatschappelijke verschuivingen zijn niet-lineair, ontstaan via interacterende veranderingen en zijn daarmee ongrijpbaar, onvoorspelbaar en onstuurbaar.

context van transitie¹¹. Het uitgangspunt achter de praktijken van transitie-management is daarmee dat er niet één werkelijkheid is, één begin of eindpunt, één oplossing of universele waarheid¹². Maar tegelijk dat er wel degelijk een groter verhaal is waar we allen onderdeel van zijn: maatschappelijke verandering die zich met horten en stoten voltrekt (lees: conflicten, doorbraken, tegenslagen en crises). Het transitieperspectief sluit dus niet bij voorbaat probleemdefinities of –opvattingen uit, noch schrijft het bepaalde visies of oplossingen voor. Het biedt een denkkader om een systematisch complexe maatschappelijke dynamiek te verkennen, analyseren en beschrijven. Anders dan de auteurs voorstellen zouden wij dus nooit op voorhand de keuze voorleggen tussen of ‘de ecologische grenzen’ of juist ‘het uitsluiten van armoede’. Beide zijn legitieme motivaties voor veranderingsgezinnd handelen en daarmee in potentie kiemen voor een grotere systeemverandering.

Anders dan de auteurs voorstellen zouden wij nooit op voorhand de keuze voorleggen tussen of ‘de ecologische grenzen’ of juist ‘het uitsluiten van armoede’.

De transitie-managementfilosofie: supplementair democratisch

Juist vanwege het hierboven geschetste complexe en onvoorspelbare karakter van transitie, de onmogelijkheid tot universele oplossingen, en de betrokkenheid van in feite iedereen in die transitie is een centralistisch of institutioneel perspectief op sturing uitgesloten. Tegelijk zien we in alle historische transitie dat keuzes, politieke strijd, radicale praktijken, visionaire ideeën, bureaucratische oplossingen, ondernemerschap en allerlei andere vormen van *agency* wel degelijk de snelheid en richting van verandering beïnvloeden¹³. Met andere woorden is alles wat ‘wij’ doen, als burger of professional, van invloed op transitie: iedereen stuurt, maar niemand beslist.

Vanuit een dergelijk *governance*-perspectief wordt gezocht naar wat nu *de factoren* en mechanismen zijn van achteraf bekeken succesvolle interventies, acties en vormen van *agency*. Dus: op welke momenten in historische transitie waren welke actoren en acties medebepalend voor de snelheid en uitkomsten van de transitie en welke generieke patronen zijn hieruit te destilleren? Op basis van dit perspectief komen de volgende kenmerken van succesvol ‘transitie-management’ naar voren:

De effectiviteit en impact van interventies hangt samen met de bredere systeemdynamiek: elke fase vraagt om andere vormen van sturing;

In de voorontwikkeling zijn met name nichepraktijken, individuen met visie op de hele transitie en ‘schaduwnetwerken’ effectief in het scheppen van voorwaarden voor transitie;

Vaak ontstaat eerst een op steeds grotere schaal gedeeld nieuw perspectief discours (cultuur) en een set aan innovatieve praktijken voordat fundamentele structuurverandering plaatsvindt;

Transities kunnen worden opgevat als een sociaal leerproces: het gaandeweg loslaten van oude opvattingen en zekerheden om stapsgewijs nieuwe alternatieven vorm te geven.

We delen met Debruyne en De Bisschop de stelling dat transitie-management niet een depolitiserende, maar een politiserende potentie en werking kan en moet hebben, en soms ook zeker heeft. Als we dit kort thematiseren via het centrale politieke concept van *democratie* zien we dat transitie-management als democratisch principe niet per se ondemocratisch is, maar eerder een geïnstitutionaliseerde democratie kritisch aanvult. Elke *demos* is in een democratie altijd op zoek naar zichzelf (via peilingen en verkiezingen), in het bijzonder in onze tijd, gezien het gefragmenteerd en fluïde karakter van het sociale leven. Parlementaire democratieën, politieke instituties en volksvertegenwoordiging zijn gestolde eenheden en categorieën die nuttig waren in een tijd van relatief overzichtelijke ideologische tegenstellingen en maatschappelijke verdeeldheid (arbeid, kapitaal, of meer recent de Nederlandse zuilenstructuur). Over maatschappelijke problemen en oplossingen werd gesproken en beslist via de ‘geparlementariseerde’ en ‘gedemocratische’ politieke instituties. Met een dergelijke opvatting van geïnstitutionaliseerde politiek zou de democratische legitimiteit van een transitie-manager of transitie-geïnspireerde praktijk moeten voldoen aan ‘de wil’ van ‘het volk’ (volkssoevereiniteit).

De *demos* kan tegenwoordig worden beschouwd als een ontembare waterstroom die alle kanten op vloeit met verschillende snelheden. Dit water wordt echter bevroren op momenten dat we stemmen en ons (moeten) verhouden tot formele democratische en politieke instituties. Elk democratisch systeem heeft een democratisch tekort omdat elke vloeibare *demos* niet in zijn absolute geheel kan worden gestold. Sterker nog, elke geïnstitutionaliseerde democratie produceert een democratisch tekort. Er blijft altijd een surplus over waardoor een *demos* zichzelf nooit volledig kan vatten. Politieke filosofen als Jacques Rancière en Claude Lefort stellen dat zodra de democratie een gefixeerde substantie krijgt (bijvoorbeeld als ‘de Nederlandse kiezers en burgers’ vis-à-vis ‘het Koninkrijk der Nederlanden’), de democratie in feite ophoudt democratie te zijn. Het perspectief van transitie-management kan in deze zin democratischer zijn dan de geïnstitutionaliseerde democratie zélf, of op zijn minst kan het de democratie herinneren aan haar eigen fundamentele ‘on-institutionaliseerbaarheid’. Mensen die zichzelf willen representeren en participeren aan hun directe leefomgeving (bijvoorbeeld in hun buurten, sector, of professionele omgeving) via eigen energieproductie en voedselproductie, zijn echter *de jure* en *de facto* nog afhankelijk van hun identiteit (of meer technisch hun

‘politieke subjectiviteit’) tegenover de overheid en het geïnstitutionaliseerde democratisch apparaat. Wat transitiediscoursen doen, is het insisterend bevragen van institutionele opvattingen en praktijken. Gestolde en gefixeerde concepten en ideeën over bijvoorbeeld hoe het energievraagstuk kan worden opgelost of hoe we de financiële crisis te boven kunnen komen, worden geliquideerd (lees: vloeibaar gemaakt) en opnieuw gearticuleerd. Het vocabulaire van transitie-management en transities doet wellicht

Het perspectief van transitie-management kan democratischer zijn dan de geïnstitutionaliseerde democratie zélf, en kan minstens herinneren aan haar eigen fundamentele ‘on-institutionaliseerbaarheid’.

wat apolitiek aan, maar draagt deze politieke potentie. Dit is wat we het ‘supplementair democratische’ van transitie-management kunnen noemen.

Vanuit de theorie naar de praktijk en terug

Als we de inzichten in de dynamiek en beïnvloeding van transitieën vertalen naar een concreet handelingsperspectief dan komen we onvermijdelijk uit op vormen van interventie die gericht zijn op het fundamenteel ter discussie stellen van gevestigde discoursen, structuren en praktijken en het verkennen en opbouwen van alternatieven. Hierbij vormt het vertrekpunt dat er altijd sprake is van transitiedynamiek, maar dat er niet noodzakelijk een collectief gewenste richting is of een collectief handelingsperspectief. Sterker nog, vaak is er sprake van een grote ongelijkheid in machtstermen: de gevestigde orde van het regime heeft per definitie een historisch opgebouwde legitimiteit, kapitaal, toegang tot politieke macht en dergelijke.

De alternatieven zijn per definitie kwetsbaarder, kleinschaliger en daarmee marginaler. Dat betekent overigens niet dat ze machteloos zijn, ze hebben alleen een ander soort 'macht' 3. In de praktijk richt transitie management zich dan ook op het proberen te bundelen van tegenkrachten en vernieuwers. Deze kunnen zowel binnen het regime als in niches zitten, maar worden gekenmerkt door een onbehagen met bestaande structuren en praktijken en een expliciete zoektocht naar alternatieven. Transitie management beschouwt alternatieve praktijken, structuren en discoursen daarmee als mogelijke elementen van een gewenste duurzaamheidstransitie. De Bruyne en De Bisschop geven zelf ook enkele voorbeelden van dergelijke praktijken: het VCZ-stadslandbouwproject, dat vooral gaat over armoede en gemeenschap ("het betrekken van diverse groepen buurtbewoners, waarmee men het intergeneratie, interrelatie en interculturele draagvlak wil vergroten") en het ROSCA-project ("een sociaal-artistisch transcultureel project rond creatieve stoffenverwerking met vrouwen van diverse origine") dat vooral is gericht op sociaal-economische emancipatie.

De alternatieven zijn per definitie kwetsbaarder, kleinschaliger en daarmee marginaler. Dat betekent niet dat ze machteloos zijn, ze hebben alleen een ander soort 'macht'.

In het transitieperspectief zijn dit typische niches waarbinnen vanuit een ander wereldbeeld, een andere organisatiestructuur en handelingspraktijk een alternatief voor de nu dominante manier van denken en werken wordt ontwikkeld. Ze spreken ons dan ook als zodanig aan, maar vertonen tegelijk veel kenmerken met een groot aantal vergelijkbare niches, zoals die ook binnen de transitieprogramma's ontstaan en samenkomen. Met andere woorden: de aangehaalde voorbeelden zijn in onze beleving onderdeel van een veel breder palet aan pogingen om weg te komen van de huidige onduurzame regimes – in de breedste economische, sociale en ecologische zin van het woord. De kernvraag blijft dan echter toch in hoeverre een groter aantal of een hoger radicaal en alternatief gehalte van dergelijke niches *an sich* voldoende is voor de gewenste omslag naar duurzaamheid.

In de praktijk blijkt dat zulke alternatieven niet of nauwelijks vanzelf elkaar versterken en/of gezamenlijke massa vormen om collectief een systeemverandering af te dwingen. Dit heeft enerzijds te maken met de weerstand en tegenstrategie vanuit gevestigde instituties en belangen, maar in onze optiek vaak toch ook met een gebrek aan strategie en doorzettingsmacht vanuit niches. Sterker nog, in de praktijk blijken ontwikkelaars van radicale oplossingen slecht in het verbinden van praktijken, volledig gefocust op hun

eigen oplossing of weinig diplomatiek in samenwerking. Hoewel dit vaak nodig lijkt om een radicale oplossing van de grond te krijgen leidt dit op grotere schaal tot een zeer beperkte impact of beschikbaarheid. In de praktijk is het vaak zo dat überhaupt het idee van *mainstreaming* problematisch wordt gevonden¹⁴. De voorbeelden die de auteurs hiervan aandragen zijn exemplarisch. Van honderden van dit soort goedbedoelde kleinschalige initiatieven kan worden gezegd dat ze op die plek in die context en met die betrokkenen een mooi alternatief bieden, maar niet dat ze *an sich* een alternatieve oplossing op het niveau van de samenleving bieden.

Samenvattend impliceert dit volgens ons dat het in de *messy* context van transitie overtuigend is om uit te gaan van continue verandering als resultante van de meer-voudige interactie tussen regimes en niches. En dat het dus noodzakelijk is te zoeken naar vormen van coördinatie tussen veranderingsgezinde regimespelers en (radicale) alternatieven teneinde sociale leerprocessen tot stand te brengen die tegelijk ongewenste manieren van denken en werken laten afkalven en tegelijk hiervoor nieuwe in de plaats stellen. Het is jammer dat de auteurs dit niet aangrijpen om hun pleidooi verder kracht bij te zetten: juist de voor ons zo herkenbare spanningen tussen meer radicale praktijken en het noodzakelijkerwijs zoeken naar structuurveranderingen om tot een grotere omslag op de langere termijn te komen valt vanuit transitieperspectief goed te duiden. Inderdaad ligt hierin het probleem op de loer dat gevestigde partijen en instituties 'radicale niches' kapen en zo ontcrachten, maar historisch gezien zijn er evenzoveel tegenvoorbeelden waarin deze als *trojan horses*-regimes¹⁵ fundamenteel wisten te veranderen.

In de praktijk lijkt transitie management zich te beperken tot een selectieve en kleinschalige actie die niet of nauwelijks in verhouding staat tot de revolutie die op systeemniveau geambieerd wordt. De auteurs halen in hun artikel bijvoorbeeld het MUSIC-project (www.themusicproject.eu) aan waar DRIF met 5 Europese steden hetzelfde transitietraject doorliep, waaronder Gent. In dit proces is vanuit een gemengde groep (inderdaad) koplopers een nieuw verhaal en toekomstperspectief voor de verschillende steden ontwikkeld die vervolgens is verbreed in een netwerk met een transitieagenda. In Gent heeft dit geleid tot betrokkenheid van allerlei niche- en regimeactoren, een brede set aan experimenten en nieuwe transitietrajecten binnen de universiteit, de cultuursector en op het gebied van mobiliteit.

De aanpak heeft zo geleid tot een meer gemeenschappelijk discours en kader waarbinnen de genoemde radicale praktijken een context krijgen, een netwerk en verbindingen, alsook een platform om hun verhaal te doen (in supplementair democratische zin). Tegelijk zijn er sterkere verbindingen binnen de lokale overheid en tussen overheid en samenleving. Hetzelfde proces is doorlopen in de andere vier steden, waar nu ook na lanceringen van de visies uit de stad en het transitienetwerk zelf vervolgvactiteiten worden ondernomen. En hierin ligt de kern van wat transitie management wil bereiken: een gemeenschappelijk discours (richting) en gemeenschappelijke strategie (agenda) die context bieden aan experimenten (praktijken) en het mogelijk maken hiervan over domeinen en grenzen heen te leren en systematisch richting structuurverandering te werken.

Juist de complexiteit en omvang van transitie noopt tot bescheidenheid. De pragmatiek in de aanpak is dus ook primair gericht op *empowerment*, waarbij het vergroten van

het anticipatief en adaptief vermogen van op transitie gerichte netwerken het hoofdoel is. Dat hierbij niet direct een transitie als geheel wordt gerealiseerd, laat staan dat dat het doel zou zijn, lijkt volgt logischerwijs uit de theorie, maar blijkt op basis van het artikel nog niet altijd helder in de praktijk. Hier wreekt zich het onderscheid tussen lange en korte termijn: op de lange termijn is er een revolutionair perspectief nodig om op de korte termijn relatief kleine veranderingen door te voeren die bijdragen aan die revolutie. Vergelijk het met de opkomst van de mobiele telefonie: op een tijdschaal van 20 jaar is de manier waarop we kunnen communiceren via mobiele telefoons volkomen en revolutionair veranderd, terwijl die voor ons op de korte termijn voelde als een stapsgewijs proces.

Hier ligt natuurlijk wel een theoretisch dilemma dat helaas in het artikel geen aandacht krijgt, maar slechts indirect wordt geraakt. Dit betreft het probleem dat de noodzaak onderdeel te worden van de realiteit per definitie leidt tot nuance en vermenging. De scheidslijnen tussen goed en kwaad, tussen niche en regime, zijn in de praktijk immers niet helder. Als we hier de onstuurbaarheid en onkenbaarheid van transities bij optellen loopt men in de praktijk al snel aan tegen het probleem van het zogenaamde coöpteren en daarmee de vraag in hoeverre men aan transitie werkt of versterking (dan wel verandering) van het regime. Het Nederlandse programma Energietransitie is wat dat betreft een uitgebreid beschreven voorbeeld, maar in Vlaamse context lijkt vanuit ons perspectief de transitieretoriek rond Vlaanderen in Actie ook sterk op *transition washing*. De vraag kan ook zijn of dit uitmaakt; je zou zelfs kunnen zeggen dat de uitkomst van transitie management een geleide en geleidelijke transitie vanuit het regime zelf is (het adaptatiepatroon van De Haan¹⁶), en in die zin zuiver theoretisch, dus eigenlijk geen revolutie meer mag heten.

Afsluitend

Ondanks de leerzame interventie van de auteurs lijken er valse opposities te worden geschetst tussen revolutie en evolutie, tussen principiële keuzes en een *laissez faire*-benadering. We hebben proberen duidelijk te maken dat werken vanuit revolutionaire theoretische posities en langetermijnambities enerzijds, en pragmatische en incrementele strategische praktijken anderzijds, elkaar niet hoeven te bijten. Sterker nog, wij betogen dat een acceptatie van de ambiguïteit van het concept duurzaamheid en de complexe realiteit van alledag waarin elke actor verschillende posities en belangen tegelijkertijd kan hanteren, noodzaakt tot een dergelijk reflexieve benadering.

Tegelijk realiseren we ons dat deze positie kwetsbaar maakt aan verschillende kanten. De geformuleerde kritiek is niet een nieuw geluid en zal nog vaker te horen zijn. Het ongeduld van duurzaamheidsrevolutionairen voelen wij ook, maar tegelijk accepteren wij niet dat dat moet resulteren in een positie in de marge. Tegelijk zijn er wellicht nog kritischer geluiden vanuit bestaande politieke, bestuurlijke en economische regimes te horen, voor wie de transitie management praktijken overwegend te open, te oncontroleerbaar, te onafrekenbaar en te radicaal zijn. Wat ons betreft, is dit de ideale positie om kritische discussie, interactie en actie in te zetten en uit te lokken. Het is juist ook hierdoor dat we zowel theoretisch als praktisch verder komen richting een gezamenlijke duurzame toekomst.

In de praktijk blijken ontwikkelaars van radicale oplossingen slecht in het verbinden van praktijken, volledig gefocust op hun eigen oplossing of weinig diplomatiek in samenwerking.

Bio

Derk Loorbach, Shivant Jhagroe en Chris Roorda maken deel uit van het Dutch Research Institute For Transitions (DRIFT) van de Erasmus Universiteit van Rotterdam.

Eindnoten

1. Loorbach DA, Lijnis Huffenreuter R. Exploring the economic crisis from a transition management perspective. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2013;6(0):35-46.
2. Shove, E., Walker, G. CAUTION! transitions ahead: Politics, practice, and sustainable transition management. *Environment and Planning A*. 2007;39(4):763-770.
3. Avelino F, Rotmans J. A dynamic conceptualization of power for sustainability research. *J Clean Prod*. 2011;19(8):796-804.
4. Hendriks CM, Grin J. Contextualizing reflexive governance: The politics of dutch transitions to sustainability. *J Environ Policy Plann*. 2007;9(3-4):333-350.
5. Markard J, Raven R, Truffer B. Sustainability transitions: An emerging field of research and its prospects. *Research Policy*. 2012;41(6):955-967.
6. Grin J, Rotmans J, Schot J, with ic, Loorbach D, Geels FW. *Transitions to sustainable development; new directions in the study of long term transformative change*. New York: Routledge; 2010.
7. Rotmans J, Kemp R, van Asselt M. More evolution than revolution: Transition management in public policy. *Foresight*. 2001;03(01):15-31.
8. Brown RR, Farrelly MA, Loorbach DA. Actors working the institutions in sustainability transitions: The case of melbourne's stormwater management. *Global Environ Change*. 2013.
9. Meadowcroft, J. Engaging with the politics of sustainability transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2011;1(1):70-75.
10. Späth P, Rohrer H. 'Energy regions': The transformative power of regional discourses on socio-technical futures. *Research Policy*. 2010;39(4):449-458.
11. Geels FW. Ontologies, socio-technical transitions (to sustainability), and the multi-level perspective. *Research Policy*. 2010;39(4):495-510.
12. Loorbach D. Transition management for sustainable development: A prescriptive, complexity-based governance framework. *Governance*. 2010;23(1):161-183.
13. Grin J, Rotmans J, Schot J. On patterns and agency in transition dynamics: Some key insights from the KSI programme. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2011;1(1):76-81.
14. Seyfang G, Smith A. Grassroots innovations for sustainable development: Towards a new research and policy agenda. *Environmental Politics*. 2007;16(4):584-603.
15. Schot J, Geels FW. Strategic niche management and sustainable innovation journeys: Theory, findings, research agenda, and policy. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2008;20(5):537-554.
16. De Haan J. *Towards transition theory*. PhD Thesis Erasmus University Rotterdam; 2010.